

Nagymihály Zoltán

„Az egészséges középút” embere

Borbándi Gyula – A rendszerváltás egy magyar emigráns szemével

Szeptember 24-én került sor a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum (RETÖRKI) konferenciatermében az Intézet, a Barangoló Kiadó és a Lakitelek Népfőiskola Alapítvány Borbándi Gyulára emlékező rendezvényére. Az *Új Látóhatár* egykori felelős szerkesztője születésének századik évfordulójára szervezett konferenciát Lezsák Sándor, a magyar Országgyűlés alelnöke nyitotta meg. Előadást tartott Simándi Irén, Alexa Károly, Sárközi Mátyás, Deák Ernő, Püski István, Baumgartner Bernadett, valamint Intézetünk részéről M. Kiss Sándor főigazgató-helyettes, Szeredi Pál, a történeti kutatócsoport vezetője, valamint Nagymihály Zoltán. Utóbbi előadásának szerkesztett változatát az alábbiakban közöljük.

SZEMÉLY ÉS SZEREP – A POLITIKAI EMIGRÁCIÓ VÉGE

„A politikai emigráció célja: önmaga megszüntetése. Vagyis olyan hazai közviszonyok kialakulásának előmozdítása, hogy feleslegessé váljék.”¹ Az 1945 utáni magyar emigrációk krónikása, Borbándi Gyula pontos meghatározása szerint tehát politikai emigrációról addig beszélhetünk, amíg az a rendszer létezik, amely az egyes kivándorlók otthoni életlehetőségeit ellehetetlenítette. Egy otthoni rendszerváltás a politikai emigráció működését is okafoyottá teszi. Persze, ahogy egy rendszerváltás lefolyása, úgy az emigrációból diaszpórává alakulás sem pillanatok műve. 1956, vagy még inkább az '56-os ügy lekerülése a világpolitikai napirendről fontos fordulópontra volt az emigráció életében is. Ha addig élt a remény egy viszonylag gyors átrendeződésre, kedvező otthoni változásra és az ezzel járó hazatérésre, ettől kezdve sokak számára világossá vált: a nyugati magyarságnak is hosszú távú „együttélésre” és/vagy „ellenállásra” kell felkészülnie. A politikai emigráció *légtüres térbe* került, a magyarság otthoni szabadságának szempontjából leghasznosabb politikai tevékenységet kutató viták

elhalkultak, a programalkotás háttérbe szorult. A Nemzeti Parasztpárthoz kötődő emigránsok vezéralakja, Kovács Imre víziója – „majdani visszatérésünk idején olyan korszerű ismeretekkel kell rendelkezünk, mintha most álltunk volna fel a Centrál Kávéház asztala mellől”² – az idő elteltével egyre megvalósíthatatlanabbnak tűnt. Az otthon lazuló rendszer, az elsősorban az Anyanyelvi Konferenciában és a Magyarok Világszövetségében testet öltő intézményes kapcsolatfelvétel, a neves és nem kizárólag rendszerbarát értelmiségiek kilátogatásának engedélyezése, majd a megkezdődő hazalátogatások, végül a '80-as években az otthoni publikálások lehetősége mind-mind valamennyire lazították a korábban átjárhatatlannak tűnő szembenállást, közben óhatatlanul megosztották az emigrációt, valamelyest változtatva annak öndefinícióján is.

Borbándi Gyula emigrálását követően 1987 nyarán járt először Magyarországon. Az általa szerkesztett *Új Látóhatár* folyóiratban közölt úti jegyzeteiben a következőképpen érzékeltette az emigránsok előtt álló akkori dilemmákat: „Sokáig azt hittem, hogy a hontalanságot nem kalandnak vagy jobb megélhetési lehetőségnek tekintő,

¹ Alexa Károly: A kölcsönös szóértés jegyében. Beszélgetés Borbándi Gyulával. *Életünk*, 1988. április, [447–452.] 452.

² Borbándi Gyula: Kirándulás a múltba. Magyarországi úti jegyzetek II. *Új Látóhatár*, 1988. június, [215–231.] 229.

Nagymihály Zoltán előadás közben. Fotó: Bágya Rita.

hanem azt politikai elvei miatt tudatosan vállaló emigránsként csak akkor látom viszont Magyarországot, ha ott újra olyan viszonyok uralkodnak, mint amelyek lehetetlenné válása miatt 1949 januárjában önkéntes száműzetésbe mentem. 1956 őszétől tudtam, hogy ennek a valószínűsége, belátható időn belül és talán az én életemben, meglehetősen csekély. A történelem – nekem rokonszenves – alakulása azonban úgy hozta, hogy [...] az önmagamhoz való hűség sérelme nélkül és megmenekülve minden ezzel kapcsolatos lelki kintól, szabad emberként látogathatom meg szülőföldemet.”³ Az idézetben meghúzódó kérdés a következő: megőrizheti-e politikai emigráns státuszát az, aki akárcsak napokra vagy hetekre visszatér a még mindig kommunisták által irányított Magyarországra. E dilemma pedig annak számára is létezett és válaszra szorult, aki elsők között ismerte fel, hogy az otthonnal – helyesebben fogalmazva: az *otthoniakkal* – való kapcsolattartás elkerülhetetlen. Az *otthon* és az *otthoniak*

közi különbségtétel helytálló: népszerű gondolat volt az emigráció körében, hogy *a néppel igen, a rendszerrel azonban nem szabad* együttműködni. Borbándi 1985-ben kiadott emigrációtörténetében rámutatott e gondolkodás otthoni rendszer jellegét figyelmen kívül hagyó, alapvető naivitására: „Akármilyen tetszetős is e nézet, nagy gyengéje, hogy nem ültethető át a valóságba, mert a magyar néppel nem lehet együttműködni hivatalok és hatóságok kikapcsolásával. Bármilyen érintkezés feltételezi bizonyos állami hivatalok és hatóságok igénybevételét.”⁴ A párbeszéd *ab ovo* elutasításával – írta *Magánbeszéd a párbeszédéről* című, nem sokkal az első Anyanyelvi Konferencia előtt közölt helyzetelemzésében – „önmagunkat fosztanánk meg a mások megismerésének, megértésének szellemi izgalmától és gyönyörétől. Ezek a »mások« a mi esetünkben a tizenöt millió magyarnak az országban élő kétharmada.”⁵ Természetesen élesen elvetette az elvek feladását és a diktatúrának való engedést. A magyar és magyar közti

³ Borbándi Gyula: Kirándulás a múltba. Magyarországi úti jegyzetek I. *Új Látóhatár*, 1988. március, [72–89.] 72–73.

⁴ Borbándi Gyula: *A magyar emigráció életrajza, 1945–1985*. Bern, EPMSZ, 1985, 445.

⁵ Borbándi Gyula: *Magánbeszéd a párbeszédéről. Új Látóhatár*, 1969. szeptember, [289–300.] 289.

kevésbé intézményes, inkább személyes kapcsolatok erősítését és szorosabbra fonását viszont javasolta, az *egy egész ország nem vonulhat emigrációba* gondolatának jegyében. Nem törekedett a kizárólagosságra: emigránstársait nem kívánta felszólítani valamiféle kötelező emigrációs modell kialakítására.

A mindkét oldalról meginduló nyitás persze veszélyekkel is járt. A *magyar emigráció életrajza* című, először 1985-ben kiadott összefoglaló munka összegzésében így értékelte az emigráció előtt álló új kihívásokat: „Vajon el tudnak-e igazodni a hontalanságban élő magyarok az érvek és ellenérvek szövevényében, meg tudják-e találni azt az egészséges középutat, amelyen haladva elérhetik a magyarok együvé tartozásának látható megnyilvánulását, és ugyanakkor meg tudják tartani szabad, független, autonóm személyiségüket, tudatában a magyar államiság működési feltételeinek, az ország és a nép valódi állapotának, a gyakran változó külhoni lehetőségeknek és mindezek helyes megítéléséből fakadó feladatoknak? [...] Amilyen mértékben szűkülnek a politikai cselekvés lehetőségei, olyan mértékben tágulnak a magyarok nemzeti állagának megtartására, azonosságának tudatosítására, szellemi teljesítményekre szánt erőfeszítések.”⁶ Mint a fentiekből is láthatjuk, a politikaiból elsősorban kulturális emigrációvá, majd az emigrációból diaszpórává alakulás hosszú folyamat volt, kezdete jóval megelőzte a politikai rendszerváltás folyamatának kezdetét.

Az 1988–90-ben sűrűsödő események – a diktatúra megrendülésétől az első szabad választásokon át a Varsói Szerződésből való kilépésig és a megszálló szovjet csapatok kivonulásáig – megvalósították azokat a célokat, amelyek eléréseért az emigráció tagjai harcoltak. Ahogy 1956-ban a nemzet követeléseinek valóra váltása esetén még egyértelmű lett volna a politikai szerepet vállalók nagy részének hazatérése, 1990-re a döntő többség élete

már teljesen beleygőkezett a befogadó társadaloméba. Túl sok idő telt el, és túlzottan átalakult a magyar társadalom – és így persze a magyar politikai rendszerváltás sem azon forгатókönyv szerint zajlott, ahogyan a nyugati magyarság szereplői képzelték. Hazatérésre csak ritka, itthoni politikai szerepvállalásra pedig még ritkább esetben került sor.⁷

Borbándi Gyula is maradt – elemzőként, gondolkodóként azonban továbbra is figyelemmel kísérte az emigráció anyaországhoz való viszonyulását. A magyar rendszerváltás külhoniakra gyakorolt hatását számos publikációjában vizsgálta.⁸ A körökben tapasztalható eufória gyors elmúlását két, egymással összefüggő okkal indokolta. Az egyik a rendszerváltás lefolyásának módjával, a másik annak hiányosságaival kapcsolatos. A politikai emigráció hiába alkotott korábban részletes, a felszabadítást vagy felszabadulást feltételező programokat – Borbándit idézve –, „semmilyen programja nem volt arra az esetre, ha a demokrácia a régi rendszer képviselőinek részvételével és békés körülmények között valósul meg”.⁹ Másrészt az igazságszolgáltatás, az anyagi kárpótlás és a nyugati magyarság bevonása, illetve jogainak helyreállítása

⁷ Gyorsösszegzést ezen a téren is Borbándi Gyula végzett: „A legjelentősebb hazatérő politikus Varga Béla, az 1946-os parlament le nem mondott elnöke volt, aki az új Magyarország vezetői kérésére hazlátogatóként megnyitotta az 1990-ben megválasztott országgyűlés első ülését, majd fél hónappal a szovjet megszállás megszűnése után, 1991. július 2-án hazatért szülőföldjére. [...] A politikai életben azonban korára való tekintettel már nem tudott és nem akart részt venni. A New York-i hajdani Magyar Bizottság tagjai közül ketten tértek haza: Király Béla és Varga László. [...] A politikában vagy azzal rokon területen működők közül visszaköltözött gr. Bethlen István, Csicsery-Rónay István, Kopácsi Sándor, Kovács K. Zoltán, O'sváth György, Pongráz Gergely. A romániai fordulat után 1990-ben visszatért Erdélybe és politikai szerepet vállalt Szócs Géza költő.” Borbándi Gyula: *Külhonnól belhonba. Korunk*, 1996. július, [8–12.] 9.

⁸ Borbándi többek között ezen tárgyú publikációi gyűjteményes kötetben: *Alkony és derengés. Írások a posztémigrációról*. Lakitelek, Antológia, 1999.

⁹ Borbándi Gyula: *A politikai emigráció mai szerepe. Magyar Nemzet*, 1992.06.20., 6.

⁶ Borbándi: *A magyar emigráció életrajza... i. m.* 1985, 446–447.

ügyében tett, joggal elégtelennek ítélt lépések okozták a fokozódó elégedetlenséget. Mindkét ok alapvetően összefügg a rendszerváltás békés lefolyásával és persze a társadalom gondolkodásának átalakulásával – amelyet az emigráció az otthontól elválasztó távolság miatt az eltelt évtizedek során kevésbé érzékelhetett.

RENDSZERVÁLTÁSRÓL ÉS RENDSZERVÁLTÓKRÓL

„Nem mi vívtuk ki Magyarország szabadságát” – tette világossá az emigrációról szólva Borbándi egy interjúban.¹⁰ A politikai emigráció szerepe ennek ellenére megkérdőjelezhetetlen: képes volt szellemi hátországot nyújtani az otthoni ellenzék különböző csoportjainak. Szabadságát kihasználva mintát adott, értéket közvetített, lapjaiban, a magyar nyelvű rádióadásokban és az egyre több magyarországi és Kárpát-medencei előadót is bevonó konferenciákon terjesztette a diktatúrában kimondhatatlan gondolatokat is. E szerep jelentőségét a különböző itthoni gondolkodói körök egyaránt elismerték. Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem 1991-es találkozásán Vásárhelyi Miklós az otthoni ellenzék általa definiált két pólusa mellett harmadikként az emigráció rendszerváltó szerepét hangsúlyozta. „A magyar demokrácia máig nem rötta le erkölcsi adósságát az emigrációval szemben. El kell ismernünk, és ki kell mondanunk, hogy a demokratikus ellenzéki mozgalmak hatékonyságát felbecsülhetetlen mértékben fokozta a demokratikus emigráció. Rendezvényei, meghívásai, nagyvonalú támogatása, sajtója, könyvkiadása és mindenekfelett a *külföldi rádióadók magyar nyelvű adásai* nagy nyilvánosságot, védelmet és látókörének kiszélesítését biztosították az ellenzéknek. A *Beszélő* példányszámát megsokszorozta a Szabad Európa Rádió. A párizsi *Irodalmi Újság* és a *Magyar Füzetek*, a müncheni *Új Látóhatár*, a *Nemzetőr* és a *Bécsi Napló* a magyar sajtó integráns része lett. Az emigráció nem

szigetelődött el, mert szolgálatába szegődött a modern technika. A cenzúrán rés tátongott, mert a közönség mindenről értesülhetett. Az emigráns sajtó és rádió gyakorlatilag szétfeszítette a vasfüggönyt és bevonta Magyarországot Európa politikai, szellemi életébe.”¹¹ Három évvel korábban az Itt-Ott Találkozóról hazatérő Görömbei András szintén az emigráció szellemi hatását és vonzását emelte ki. „Kiderül, hogy a körülmények ellenére – mert szinte véletlenszerű módon – sok minden beszivárgott a tudatunkba a nyugati magyar értékekből.” Emellett nem elsősorban az európai gondolatok magyar talajba való elültetését, egyfajta távlatnyitást, hanem az évszázados szét-szórtság gyötrelmeinek előnyünkre fordítását emelte ki a diaszpóra egyik küldetéseként.¹² Csoóri Sándor ezzel szinte egy időben a nyugati magyarokhoz írt levelében fogalmazott hasonlóképpen: „Ha a hazától való távozástokban régen csakis a veszteséget láttam, egyre megnyugtatóbban látom a nyereséget is: figyelmetek, áldozatkészségtek, kultúrátok sarkalló erővel hat ránk, otthon. Mondhatnám azt is, hogy a magyarság [...] a veszteségeiből építkezik. Ez az esztétikai létezés, ha lenyűgöző és kalandos is – életveszélyes. Az esztétikai létezés sávjáról nekünk ismét vissza kell térnünk a történelmi létezésébe. Tudjuk, a nemzet: közös ihlet, mint ahogy József Attila mondta, de készenlét és szellemi-lelki koncentráció is. Köztetek való forgolódásom minden percét ennek a koncentrációnak az izgalma forrósította át.”¹³

Borbándi Gyula a párbeszéd híveként üdvözölte az otthoniak és a nyugatiak között kibontakozó dialógus különböző formáit. Több írásában határozottan elvetette a *minél rosszabb, annál jobb* elvét. 1987-es magyarországi útja utáni beszámolójában örömtelinek nevezte a különböző helyzetben lévő magyar közösségek közti kapcsolatok bővülését, méltatta az

¹¹ Vásárhelyi Miklós: Monori szellem. In memoriam Donáth Ferenc. *Kritika*, 1991. szeptember, [5–10.] 9.

¹² Görömbei András: Tűnődés – nagy út után. *Alföld*, 1988. január, [58–67.] 59.

¹³ Csoóri Sándor: Levél. *Nyugati Magyarság*, 1988. október–december, 3.

¹⁰ Éger György: A megálmodott Magyarország elvesztése. In: *Megálmodott Magyarország. Beszélgetés nyugati magyarokkal*. Bázél–Budapest, EPMSZ, 1999, [193–207.] 194.

otthoniak tájékozottságát, egyben méltányosságot javasolt emigránstársainak: „Nemcsak az természetes és magától értetődő, hogy mi őket a magunk helyzetéből kiindulva szemléljük és ítéljük meg, de az is, hogy ők minket a magukéból, vagyis más távlatból és szempontok figyelembevételével.”¹⁴ A rendszerváltás éveiről szóló tanulmányaiban, elemzéseiben nem öltötte magára a külső megfigyelő pózát, nem nevezte magát *függetlennek*, nem rejtette véka alá szimpátiáit – ugyanakkor realistiként, a fentiekben már idézett „egészséges középút” jegyében értékelt. Nem tagadta – politikai emigránsként nem is tagadhatta – az otthon láthatóvá váló ellenzékkel való szimpátiáit, de többször elismerte a hatalmi politikában észrevett pozitív tendenciákat. Pozsgay Imrét közérthető, hiteles kommunikációja („miatt népszerűségének [...] egyik magyarázata világos stílusán és meggyőző okfejtésén kívül bizonyára az, hogy a szavakat mondanivalója érzékeltetésére, nem pedig annak leplezésére használja” – írta 1986-ban),¹⁵ Szűrös Mátyást világos és az addigiaktól eltérő nemzetiségpolitikai megállapításai miatt méltatta.¹⁶ Az otthoni ellenzék köreiből sokáig kíváncsnak tartotta a különbségek félretételét és az egység munkálását („A magyar progresszió ügye ugyanúgy megkívánja a két tábor közeledését, mint valamikor népiekét és urbánusokét” – írta 1985-ben).¹⁷ Természetesnek tartotta ugyanakkor, hogy a közös ellenség eltűnése és a közös követelések megvalósítása után egyértelművé válik a különböző értékvilágú csoportok elkülönülése. „Az ellenzéki pártoktól – írta már jóval később, a köztársaság kikiáltása után –, gondolom, híveik nem elsősorban a másokkal való szóértést és egységet várják, hanem céljaik és programjuk világos és szakszerű

megfogalmazását, hiteles és meggyőző személyiségeknek az élre állítását, valamint őszinte elszántságot a tervek megvalósítására és jó taktikai képességeket a politikai harcban. Az ellenzéki pártok civakodása csak mosolyt ébreszt a nyugati magyar emigráció öreg tagjaiban. Arra emlékeztet, hogy mily sok bírálat és elmarasztalás érte őket, nemcsak a kommunisták, de az antikommunisták részéről is, hogy összefogás helyett veszekszenek és marakodnak. Persze, hogy azt tették, mert szabadok voltak és miután senki nem parancsolta meg nekik, hogyan gondolkodjanak és viselkedjenek, mindenki felhatalmazva érezte magát, hogy maga döntse el, miként reagál a világ eseményeire, mit érez és mit akar...”¹⁸

Az öndefiníciók nyilvánossá válása, a különböző értékrendű közösségek elkülönülése után egyértelmű volt, hogy szimpátiája a Lakiteleken kibontakozó szellemi fórum és mozgalom felé fordul. Kovács Imréről szóló, már a Magyarországon elindult *Hitelben* megjelent visszaemlékezésében – emigrációjuk kezdetét felidézve – az 1989-es állapotokra is érvényes tanulságokat vont le: „Kovács Imre politikai súlyát gyengítette, hogy nem állt mögötte nagyobb tábor és nemzetközi összeköttetés. Háttéré a népi mozgalom nyugatra került tagjainak parasztpárti csoportja volt... [...] Az együttesnek erősen intellektuális jellege volt, szellemi és irodalmi célok vezérelték, sokkal inkább mozgalomban – a népiség nyugatra szakadt ágában –, mint pártban gondolkodott. Ennek következtében az erők összefogásában és helyes felhasználásában elmaradt más politikai tömörülések mögött. Nemzetközi hátvédje sem volt. Kovács Imre egy alkalommal az emigráció legárvább csoportjának nevezte.”¹⁹ A Magyar Demokrata Fórum politikai mozgalomként való megalakulását definiáló második lakiteleki találkozóra táviratot küldött,²⁰ a későbbi pártta

¹⁴ Borbándi: Kirándulás a múltba... II. i. m. 1988, 223.

¹⁵ Borbándi Gyula: Magyarország és a magyarság. *Új Látóhatár*, 1986. október, [385–401.] 394.

¹⁶ Borbándi Gyula: A romlás évtizede. A magyar-román viszony tíz éve. *Szivárvány*, 1988. február, 79–98.; Borbándi Gyula: Magyar külpolitikai célok. Szűrös Mátyás: *Hazánk és Európa. Nyugati Magyarság*, 1988. március, 9.

¹⁷ Borbándi Gyula: A második nyilvánosság. *Független Fórum. Új Látóhatár*, 1985. december, [552–554.] 554.

¹⁸ Borbándi Gyula: A harmadik köztársaság esélyei. *Hitel*, 1989.12.20., [54–60.] 59.

¹⁹ Borbándi Gyula: Cselekedte azt, ami lehetséges volt. *Hitel*, 1989.01.03., [58–61.] 58–59.

²⁰ *Lakitelek, 1988. A Magyar Demokrata Fórum 1988. szeptember 3-i tanácskozásának jegyzőkönyve*

alakulás és/vagy mozgalomként való megmaradás vitájában finom ajánlást fogalmazott meg – nemcsak a nyugati, de az általa átélt magyar történelmi tapasztalatok jogán is. „Az MDF esetében is megismétlődött az, ami a harmincas és negyvenes évek népi mozgalmát foglalkoztatta és meg is osztotta, hogy a nemzeti megújulást és reformpolitikát szolgáló céljait megvalósíthatja-e, ha hátat fordít a gyakorlati politikának, és nem vesz részt az ország sorsát befolyásoló döntések meghozatalában. Mint fél évszázaddal ezelőtt, a reformmozgalom, és benne a Magyar Demokrata Fórum, ma is megoszlik annak tekintetében, mi kínálja a nemzeti felemelkedés előmozdításának útján a legtöbb esélyt és a legszebb eredményt. [...] Felvetődik a kérdés, vajon a magyar történelem kudarcai és vereségei nem annak voltak-e a következményei, hogy a mozgalmak mindannyiszor megmaradtak a szellemi tevékenység szintjén és a szellem emberei működési területének, a pártok meg azok birtokává és eszközévé lettek, akik alkalmatlanoknak, vagy gyengének és tehetetleneknek bizonyultak szükséges döntések meghozatalára és a nemzet javának előmozdítására. [...] Elegendő-e a mozgalom? Nem kellene-e hozzá a napi politika és annak intézménye, a párt? A párt viszont minden mozgalom halála.”²¹ Óvott azonban az akkor elsősorban Antall József által szorgalmazott párt és mozgalom egyidejű együttélésétől,²² amely óhatatlanul „nézeteltéréseket, gyakorlati és taktikai ellentéteket szül”. „A helyes döntés inkább a vagy-vagy és kevésbé az is-is” – fogalmazott.²³ Arra is idejekorán figyelmeztetett, hogy a csaknem félévszázados kommunista diktatúra mennyire átrajzolta a jobb- és baloldal tengelyét az országban. Megfigyelései egyben a nyugati és magyarországi, a szerves és az erőszakkal félbeszakított

és sajtóvisszhangja. Szerk. Szeredi Pál. Lakitelek, Antológia, RETÖRKI Könyvek, 2018, 63.

²¹ Borbándi Gyula: Párt vagy mozgalom? *Hitel*, 1989.04.12., 59.

²² Antall József javaslata megtalálható: Feljegyzés a Magyar Demokrata Fórum szervezetéről az Elnökség részére. In: *Dokumentumok... i. m.* 2017, 265–268.

²³ Borbándi: Párt vagy mozgalom... i. m. 1989, 59.

politikai szerveződés közti különbségre is felhívják a figyelmet: „A magyar népiség nyugatra került képviselői eddig úgy tudták, hogy ez az irányzat a középtől balra helyezkedik el. Kovács Imre, Szabó Zoltán, Gombos Gyula, Borsody István angol nyelvterületen élve a népiség helyét »left of center« jelölték meg, német nyelvű országokban »Links von der Mitte«-t mondtunk. Most arról értesülünk, hogy magyarországi elvbarátaink a jobbközépen találhatóak.”²⁴ Egy, a rendszerváltó erőket néhány év távlatából elemző interjúrésztében a történelmi előképek tudatos használatának hiányát emelte ki. Az általa nyújtott tabló közérthető, mégis már-már tudományos alaposságú. „Eléggé árulkodónak érzem, hogy a mai magyarországi pártok majdhogynem múlt és hagyomány nélküli pártok, még azok is, amelyek korábban már léteztek.” A szocialisták szociáldemokratának nevezték magukat, ám annak hagyományaival éppúgy nem azonosultak, ahogy a kommunista elődökkel sem – teljesen pragmatikus politikát folytattak, szegényes szellemi háttérrel és tradíciókkal. A szabad demokraták gondolkodásának forrásvidékeiként a 19. és a 20. század nagy liberális ikonjai helyett Lukács György és „baloldali ideológusok” azonosíthatók. A Magyar Demokrata Fórum az 1990-es választást megelőzően gyakran hirdetett „hármastájékozódása” is elhalt. „Olyan gondolkodású emberekre lett volna szükség, akikben ezek az értékek együtt vannak meg, ehelyett ilyen irányzatú frakciók alakultak. Volt egy erős kereszténydemokrata szárny Antallal az élen, volt egy igen erős népi csapat – hiszen az MDF eredetileg népi alapítású volt –, amelyről állandóan csoportok szakadtak le, és volt egy ugyancsak észrevehető, magyar szabadelvű gondolkodásra épülő, ennek a hagyományait követő csoportosulás. De sajnos ezek nem tudtak egységesen gondolkodni, hanem elváltak egymástól.”²⁵

²⁴ Borbándi Gyula: Tűnődések és kérdések. Torlódás a középben. *Hitel*, 1990.02.21., [58–59.] 58.

²⁵ Éger *i. m.* 1999, 201.

A KÖSZÖNET HANGJÁN

Születésének századik évfordulóján fontos, hogy a köszönet hangján is szóljunk Borbándi Gyuláról. Nem csak mint az 1945 utáni emigrációk egy tagjáról, amelynek tevékenységét elválaszthatatlannak ítélte Magyarország és a magyarság második világháború utáni történetétől. Az emigránsok „a magyar társadalmat, annak keresztmetszetét tükrözték és ha hibáik, gyengeségeik, fogyatékoságaik, vétkeik voltak, azok az egész magyar társadalmat terhelik, aminthogy erényeik és sikereik is az egész magyar társadalom javát szolgálják”.²⁶ Nem is csupán azért jár köszönet, mert a politikai emigráció krónikásaként történeti munkákkal és lexikkal²⁷ segítette a nyugati magyarság gondolkodásának, vagy éppen az általa posztemigrációs nevezett korszak ellentmondásainak itthoni megértését.

Borbándi Gyula azok között volt, akik a rendszerváltás idején biztató és bátorító figyelemmel fordultak a magyarországi események felé – és akik a nyugati világban szerzett tapasztalataikkal, gondolataikkal próbáltak segítséget nyújtani a négy évtizednyi elzártaságból lábadozó magyar társadalomnak. Tanácsai, esetleges figyelmeztetései nem diktátumok és fenyegetések hangján szóltak. Az összekuszálódott és a diktatúra idején meghamisított jelentésű szavak tisztázását célul kitűző rövid jegyzetei a párizsi *Irodalmi Újságban*, majd a budapesti *Hitelben* hiánypótló és maig tanulságos olvasmányok. „Demokrácia nincs rend nélkül. A rend legalább annyira hozzátartozik a demokráciához, mint a szabadság, a személyes függetlenség vagy a társadalom önszerveződésének, önkormányzatának lehetősége. Mindez rend nélkül anarchia. Attól meg óvja a sors a magyarságot. Ezt senki sem kívánhatja, akinek tisztességesek a szándékai. Magyarországnak a rend és nem az anarchia jegyében fogant demokráciára van szüksége. [...] Demokrácia

és rend összetartozik. A demokraták tartsanak igényt a rendpártiságra és ne engedjék át a demokrácia rendje tagadóinak, a diktatúra rendje védőinek. [...] Magyarországnak is rendpárti demokratákra van szüksége.”²⁸ E szavakkal óvott a *rend* fogalmának félreértelmezésétől, a *rendpártiság* szélsőséges, a politikai változásokat teljes egészében ellenző kommunistákra való alkalmazásától. Az *európaiság* kisajátított és politikai fegyverként használt jelzője kapcsán is pontoságra és a magyar öntudat megőrzésére intett: „Miért azonosítjuk mi is Európát Nyugat-Európával? Nem kellene-e inkább büszkén hirdetnünk, hogy ugyanolyan jogon vagyunk európaiak, mint mondjuk az angolok, franciák, németek vagy olaszok? Nem kellene-e úgy viselkednünk, hogy európaiságunk épp oly természetes és magától értetődő legyen, mint a nyugat-európaiaké? [...] Van mire hivatkoznunk, még ha nem ugyanarra, mint amire a nyugatabbra élők hivatkoznak. Vajon nem kellene-e bizonyos tekintetben a nyugatiaknak hozzánk felzárkózniok?”²⁹ 2019-ből nézve tanulságos *A populizmus jelentésváltozásáról* című, huszonkilenc évvel ezelőtti írása is. A *populizmus* számára nem falra festett rémképet jelentett, amelyet szómágiaként az aktuális politikai ellenfél fejére lehet olvasni. „A kommunizmus által felszabadult országok az állami beavatkozást károsnak ítélő klasszikus liberalizmus és a demokratikus szocializmus között keresik meg a társadalmi és nemzeti adottságoknak megfelelő berendezkedést. A népiség vagy populizmus ennek optimális formáját kínálja. Magyarországon azt a fajta liberalizmust, amely nem érzéketlen a közösségi gondok, a gyengék és a kiszolgáltatottak sorsa iránt és másfelől azt a fajta szociális demokráciát, amely nem akadályozza az egyéni kezdeményezés érvényesülési lehetőségeit és a fejlődés motorjának tekintett vállalkozói kedvet. A népi gondolat túlhaladottá teszi azt a felfogást, amely a korlátlan egyéni szabadságban

²⁶ Borbándi: *A magyar emigráció életrajza... i. m.* 1985, 448.

²⁷ Borbándi Gyula: *Nyugati magyar irodalmi lexikon és bibliográfia*. Budapest, Hítel, 1992.

²⁸ Borbándi Gyula: Felszólalások. *Rendpártiság. Irodalmi Újság*, 1989/2, 10.

²⁹ Borbándi Gyula: Csatlakozni Európához? *Hítel*, 1990.01.24., 38–39.

és túlhaladottá azt az elméletet, amely az állam mindenhatóságában véli megjelenni az egyes emberek és az egész társadalom boldogulásának az útját. [...] Lehangoló lenne, ha magyar közírók a nyugati példát követésre méltónak tartanák és magukévá tennék a populizmus és populista szó jelentésváltozását, e kifejezéseket olyasmire használva fel, amivel csak a zavart és a tanácstalanságot növelhetik.”³⁰

Borbándi Gyula élete utolsó éveiben hazaköltözött. Jó lenne, ha az ő személyes életműve, valamint a magyar politikai

emigráció és diaszpóra hagyatéka is *hazatérne* – azaz maradéktalan befogadásra lelne a magyar közgondolkodásban. Ha komolyan vesszük a fent idézett gondolatot – „a magyar társadalmat, annak keresztmetszetét tükrözték” –, akkor ezáltal talán nemcsak a letűnt politikai emigráció múltját, a többedgenerációk érték- és magyarságőrző tevékenységét, az utóbbi időszakban gazdasági munkavállalás céljával kiérkezők gondolatvilágát, de *saját magunkat* is jobban megismerhetjük.

M. Kiss Sándor

Amit Ötvenhat népének köszönhetünk

Beszéd Vácon, 2019. október 23-án

Emlékezni jöttünk '56 hőseire, '56 mártírjaira, '56 ártatlan polgári áldozataira, s rámosolyogni a még köztünk élő valahai harcosokra. Emlékezni az '56-os forradalmi ország boldog, majd elkomorult arcú lakóira, a meghurcoltakra, a megtorlás elszenvedőire, emlékezni tehát a harcoló, küzdő városra, a magyar vidékre, amelynek lakossága úgy övezte körül a szabadság fővárosát, mint a gyümölcs magvát a gyümölcs húsa.

Azt gondolom, senki számára nem vitás, hogy az 1956-os forradalom és szabadságharc világtörténelmet alakító esemény volt. Annak idején álmélkodva figyelte a földkerekség a Molotov-koktélos pesti srác heroikus küzdelmét a világ egyik legerősebb katonai hatalma ellen. A *Time* magazin 1957. januári száma az év emberének választotta a magyar szabadságharcost. Tudjuk, a sajtó a világ minden táján szereti és vadássza is a szenzációt. De emellett a világ legjobb gondolkodói azt is felismerték, hogy valójában miért is lázadt fel a magyar nép, s mit akart elérni. Kajári Erzsébet kolléganóm kimutatása szerint 1951-ben Magyarországon 34526, 1952-ben 40842, 1953-ban 45521, 1954-ben – tehát Nagy Imre első miniszterelnöksége idején – 35900, 1955-ben 37174, 1956 elején pedig 25793 ügynököt foglalkoztatott a hírhedt Államvédelmi Hatóság.

Tegyük ehhez hozzá, hogy Rákosi idején több mint egymillió magyar állampolgárról vezetett figyelő dossziét a Belügy, s ez a „reform” jegyében, Nagy Imre első miniszterelnöksége alatt félmillióra csökkent.

³⁰ Borbándi Gyula: A populizmus jelentésváltozásáról. *Hitel*, 1990.12.12., [59–60.] 60.